

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF INFORMATION AND ADVISORY ACTIVITIES IN AGRICULTURE

У статті розглянуто особливості здійснення інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві України. Досліджено умови її становлення та розвитку, а також окреслено пріоритетні завдання, які вона повинна виконувати. Визначено основні суб'єкти надання сільськогосподарських інформаційно-консультаційних послуг в Україні, виявлено низку чинників, що впливають на їхню якість та ефективність. Здійснено SWOT-аналіз, у результаті чого визначено сильні та слабкі сторони, проблеми та перспективи розвитку інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві України. Зроблено висновки, що тільки за умов належного фінансового забезпечення та консолідації інформаційно-консультаційних служб, закладів аграрної освіти і науки, сільгоспвиробників, сільських громад та держави інформаційно-консультаційна діяльність у сільському господарстві може виконувати свої стратегічні завдання.

Ключові слова: інформаційно-консультаційна діяльність, інформаційно-консультаційне забезпечення, інформаційно-консультаційні послуги, сільськогосподарське дорадництво, сільськогосподарські дорадчі служби.

В статье рассмотрены особенности осуществления информационно-консультаци-

онной деятельности в сельском хозяйстве Украины. Исследованы условия ее становления и развития, а также обозначены приоритетные задачи, которые она должна выполнять. Определены главные субъекты предоставления сельскохозяйственных информационно-консультационных услуг, выявлен ряд факторов, влияющих на их качество и эффективность. Осуществлен SWOT-анализ, в результате чего определены сильные и слабые стороны, проблемы и перспективы развития информационно-консультационной деятельности в сельском хозяйстве Украины. Сделаны выводы, что только при условии надлежащего финансового обеспечения и консолидации информационно-консультационных служб, учреждений аграрного образования и науки, сельхозпроизводителей, сельских общин и государства информационно-консультационная деятельность в сельском хозяйстве может выполнять свои стратегические задания.

Ключевые слова: информационно-консультационная деятельность, информационно-консультационные услуги, информационно-консультационное обеспечение, сельскохозяйственное просветительство, сельскохозяйственные совещательные службы.

УДК 005.942:338.43

DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.46-5>

Брояка А.А.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
Вінницький національний аграрний
університет

Broyaka Antonina

Vinnitsia National Agrarian University

The article discusses the particularities of the implementation of information and advisory activities in agriculture of Ukraine. The conditions of its formation and development are investigated, as well as the priority tasks that it must fulfill are outlined, in particular: to support agricultural producers and rural population with the most up-to-date economic, market, financial, technological, legal information, to provide technology transfer, to teach adults the principles of business, business planning, accounting, analysis of production results and calculation of relevant economic indicators. The main subjects of the provision of agricultural information and advisory services are determined, namely: agricultural extension services that are united under the umbrella of the National Association of Agricultural Advisory Services of Ukraine, Regional centers for scientific support of agro-industrial production of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine and commercial agro-consulting services. The number of factors affecting their quality and effectiveness are identified, among them are: incompleteness of institutional and regulatory framework, a significant reduction in funding from the state budget for agricultural extension services, low solvency of small farmers and rural population, low legislatively fixed cost of socially directed advisory services, etc. The SWOT analysis was carried out, as a result of which the strengths and weaknesses, problems and prospects of the development of information and advisory activities in Ukraine's agriculture were determined. Improving the quality and effectiveness of information and advisory activities should be based on the following principles: relevance, professionalism, scientism and suitability, comprehensive, monitoring. It is concluded that information and advisory activities in agriculture can fulfill its strategic tasks only with adequate financial support and the consolidation of information and advisory services, institutions of agricultural education and science, agricultural producers, rural communities and the state.

Key words: information and advisory activities, information and advisory support, information and advisory services, agricultural extension, agricultural extension services.

Постановка проблеми. Сільське господарство відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку економіки України, гарантуючи країні не тільки її продовольчу безпеку, а й забезпечуючи додатне сальдо платіжного балансу завдяки значним обсягам експорту сільськогосподарської продукції. Трансформаційні процеси, що безперервно

відбуваються в Україні у зв'язку з постійними політичними та соціально-економічними перетвореннями, євроінтеграцією та глобалізацією, не оминули й сільське господарство. У сучасних ринкових умовах сільськогосподарський товаровиробник має чітко орієнтуватися у законодавчому полі, особливостях оподаткування, геогра-

фії цін на готову продукцію та необхідні ресурси, розробляти стратегію розвитку виробництва та підвищувати свою конкурентоспроможність на вітчизняному та світовому ринках шляхом запровадження новітніх технологій. Становлення цивілізованого ринку сільськогосподарської продукції вимагає повноцінного володіння її суб'єктами економічною, кон'юнктурною, фінансовою, правовою інформацією. Отже, система інформаційно-консультаційного забезпечення є необхідним елементом інфраструктури аграрного ринку. Проте існує низка перешкод організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, які гальмують розвиток інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві, що, своєю чергою, негативно відображається на результативності та ефективності сільгоспвиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та методологічні підходи до здійснення сільськогосподарської інформаційно-консультаційної діяльності досліджувалися такими українськими вченими, як: М.Ф. Безкровний, О.М. Бородіна, Т.А. Бутейко, О.А. Галич, В.В. Клочан, І.П. Кудінова, Н.М. Похиленко, В.В. Самсонова, В.В. Харченко, О.В. Ульянченко та ін. Вагомий внесок у розвиток інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства України здійснили такі відомі науковці та практики, як Т.П. Кальна-Дубінюк, І.М. Криворучко, М.Ф. Кропивко, Р.Я. Корінець, Р.М. Шмідт. Проте проблема формування та функціонування ефективної інформаційно-консультаційної системи в сільському господарстві, яка була б у змозі оперативно та всебічно задовольняти всі інформаційні потреби сільгоспвиробників в умовах динамічного розвитку, все ще залишається відкритою.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка стану організації інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві, виявлення недоліків та визначення засад її подальшого розвитку.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є основні положення й розробки вітчизняних учених та зарубіжний досвід із проблем розвитку інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства, теорії та практики його організації та функціонування. Було використано такі методи досліджень, як аналітичний, монографічний, абстрактно-логічний, SWOT-аналіз та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасний період становлення інформаційно-консультаційного руху в Україні розпочався зі здобуттям незалежності в умовах повсюдної приватизації та роздержавлення. Перетворення колишніх колгоспів та радгоспів на приватні підприємства, виділення малих фермерських господарств вимагали чималих юридичних, економічних, бухгал-

терських знань. Для ліквідації цієї прогалини на ринку почали з'являтися інформаційно-консультаційні, консалтингові, дорадчі суб'єкти різних організаційно-правових форм, що надавали інформаційно-консультаційні послуги на платній чи безоплатній основі. Нині інформаційно-консультаційні структури у тій чи іншій формі функціонують практично в усіх регіонах країни. Серед головних суб'єктів сільськогосподарського інформаційно-консультаційного ринку є: сільськогосподарські дорадчі служби, які з метою злагодження та координації інформаційно-консультаційної роботи об'єдналися у Національну асоціацію сільськогосподарських дорадчих служб України, а також утворили Навчально-координаційний центр сільськогосподарських дорадчих служб, що виступають елементами офіційної системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери [6]; Регіональні центри наукового забезпечення агропромислового виробництва Національної академії аграрних наук України; комерційні агроконсалтингові служби (рис. 1). Усі вони об'єднані спільною метою – забезпечити сільськогосподарських виробників та сільське населення необхідними знаннями та навичками для підвищення ефективності їхнього господарювання та рівня життя [2].

Стрімке формування ринкових умов в Україні, поява нових технологічних, інвестиційних, торговельних можливостей усе більше поглиблює значення належного інформаційно-консультаційного забезпечення. Сільськогосподарські виробники не просто потребують актуальної інформації, а повинні навчитися самостійно орієнтуватися та функціонувати в мінливому ринковому середовищі та пристосовуватися до кон'юнктурних змін. Тому інформаційно-консультаційна діяльність у сільському господарстві має забезпечувати не тільки трансфер технологій, а й навчання дорослих принципам ведення підприємницької діяльності, бізнес-плануванню, бухгалтерському обліку, аналізу виробничих результатів та розрахунку відповідних економічних показників.

Швидкість трансферу інновацій та їх освоєння, з одного боку, тісно пов'язана з розвитком інформаційних технологій, використання яких значно скорочує витрати на управління, розширює доступ сільгоспвиробників та сільського населення до джерел інформації, принципово змінює можливості отримання, зберігання, поширення інформації та підвищує ефективність контактів між учасниками ринку. Це вимагає: створення та систематичного оновлення баз даних агробізнесу в регіоні/країні, науково-технічної та ринкової інформації, досягнень сільськогосподарської науки та техніки тощо; створення систем підтримки прийняття рішень та експертних систем; налагодження безперебійного процесу надання інформації регіональним консультативним службам.

З іншого боку, швидкість освоєння інновацій сільгоспвиробниками залежить від рівня довіри до консультанта, а також їхнього рівня освіти, адже науковцями виявлено, що сільгоспвиробники з вищим рівнем освіти частіше є новаторами (у межах 2,5%) та ранніми послідовниками (13,5%), менш підприємливі сільгоспвиробники потрапили у групу ранньої більшості (приблизно 34%), тоді як дрібні фермери та господарства, які виробляють продукцію для власного споживання потрапили у категорію пізньої більшості (приблизно 34%) чи «консерваторів» (16%) [8]. Багатьом сільськогосподарським товаровиробникам та селянам не вистачає знань, щоб ідентифікувати власні проблеми, підготувати і прийняти необхідні рішення для досягнення поставлених цілей, оскільки попередні знання є застарілими чи базуються на некоректній інформації, чи

бракує досвіду [5]. Таким чином, важливими передумовами та завданнями для подальшого розвитку інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві є продовження навчання дорослих, підготовка та проведення навчальних заходів, у т. ч. дистанційних курсів, які забезпечать сільгоспвиробників і сільських жителів актуальною й достовірною інформацією та допоможуть сформувати навички виявлення і розуміння наявних проблем. Дистанційне навчання передбачає інтеграцію інформаційно-консультаційних служб із науковими та навчальними закладами, адже вони мають значний досвід викладання дисциплін, формування навчальних курсів та готові донести свої наукові здобутки до користувачів «із перших вуст». Дистанційна освіта може вирішити проблему обмеження сільгоспвиробників у часі, а також географічної розпорошеності та багаточисельності сільськогосподарських товаровиробників і сільського населення.

Сучасні інформаційні технології стимулюють появу альтернативних інформаційно-консультаційних методів, зокрема набирає популярності Е-дорадництво. Найновіші досягнення у сфері дистанційного та електронного навчання на цифрових платформах свідчать про значні можливості

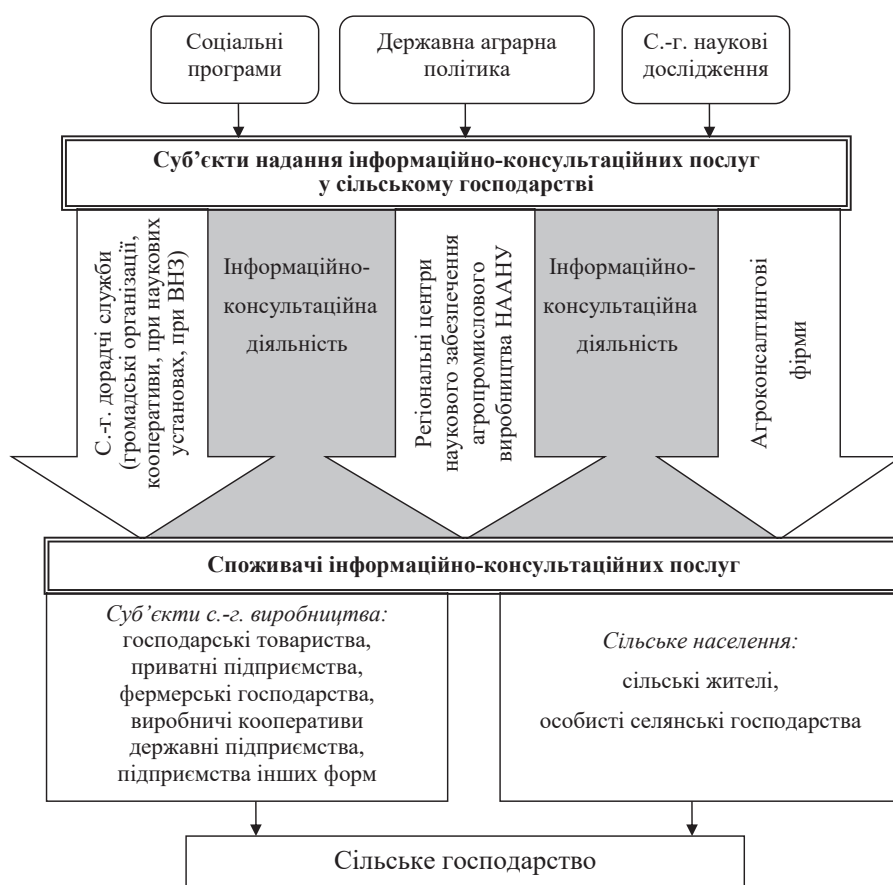

Рис. 1. Суб'єктно-об'єктний зв'язок у процесі здійснення інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві

Джерело: сформовано автором

для розвитку економічно ефективних сільськогосподарських систем Е-дорадництва [1], що надає технічну програмну платформу для організації інформаційно-консультаційної діяльності та взаємодії між численними спільнотами практиків та фахівців у предметній сфері і користувачами інформації.

Ефективність інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві значною мірою залежить від рівня організації партнерських відносин між науковцями, освітянами, дорадниками, державними органами та сільгоспвиробниками. Тільки за умов їх консолідації розширюються можливості покриття більшої цільової аудиторії та вирішення ширшого кола проблем сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення. Проте існує низка перешкод, що гальмують розвиток інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві України (табл. 1), зокрема:

– незавершене формування інституційної бази, яка б об'єднала інтереси та привела до єдиного знаменника всіх суб'єктів надання сільськогосподарських інформаційно-консультаційних послуг, а також нормативно-правової бази, яка б повноцінно регулювала здійснення ними інфор-

SWOT-аналіз інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві України

СИЛЬНІ СТОРОНИ	МОЖЛИВОСТІ
<ul style="list-style-type: none"> – кваліфікація та професіоналізм дорадників – широкий спектр видів та напрямів інформаційно-консультаційних послуг – надання безкоштовних послуг – гнучкість, швидка реакція дорадників на зміни попиту на інформаційно-консультаційні послуги – володіння великим обсягом інформації щодо інноваційних технологій та новітніх методів господарювання, що надає сільгоспвиробникам альтернативу в їхньому виборі – наявність новітніх наукових розробок у наукових установах 	<ul style="list-style-type: none"> – використання матеріально-технічної бази та професорсько-викладацького складу ВНЗ для здійснення інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві – використання різних джерел фінансування – використання міжнародного досвіду – впровадження вітчизняних наукових розробок НААН України – підготовка кваліфікованих консультантів на базі ВНЗ – співпраця з держструктурами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, що виконують завдання з розвитку сільських територій
СЛАБКІ СТОРОНИ	ПЕРЕШКОДИ (ЗАГРОЗИ)
<ul style="list-style-type: none"> – недостатня кількість необхідних кваліфікованих консультантів – неможливість ВНЗ та наукових установ надавати соціально спрямовані дорадчі послуги – несприйняття представниками влади сільськогосподарської дорадчої діяльності – недостатня матеріально-технічна база дорадчих служб (у т. ч. транспортних засобів) – територіальна відокремленість інформаційно-консультаційних служб від сільськогосподарських виробників, нерозвинута інфраструктура ринку інформаційно-консультаційних послуг – недостатня інформованість сільгоспвиробників про можливості та результати діяльності інформаційно-консультаційних служб щодо передачі передових знань та інформації – відсутність системного підходу до здійснення моніторингу інформаційно-консультаційної діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> – недостатнє фінансування – недосконалість системи госпрозрахункових відносин у процесі здійснення інформаційно-консультаційної діяльності – недосконалість нормативно-правового забезпечення, що регулює надання інформаційно-консультаційних послуг в сільському господарстві – небажання дорадників, освітян та науковців співпрацювати, прийняття один одного як конкурентів – низький рівень комунікаційної мережі (пошта, Інтернет, e-mail) – низька активність населення, небажання селян співпрацювати з дорадниками – низька платоспроможність клієнтів

Джерело: сформовано автором на основі оцінки статистичних показників, спостереження, анкетного опитування суб'єктів та об'єктів інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві

маційно-консультаційної діяльності. На разі вони задекларовані, однак механізм реалізації не відпрацьований;

- проблеми державного фінансування – значне скорочення обсягів фінансування з державного бюджету сільськогосподарських дорадчих послуг, недотримання на місцевому рівні обов'язкових щорічних обсягів фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності в розмірі не менше 5% коштів, запланованих у державних цільових програмах, які спрямовані на розвиток сільського господарства та сільської місцевості, та складність процедури отримання бюджетних коштів не дають змоги планомірно, ритмічно та своєчасно надавати інформаційно-консультаційні послуги (якщо у 2008 р. було використано 3 487,6 тис грн, тобто 33,2% із 10,5 млн грн, передбачених державним бюджетом, то у 2012 р. було передбачено лише 2 млн грн, з яких було освоєно 1,6 млн грн, що становить 80%, а з 2013 р. державне фінансування даного виду діяльності взагалі не здійснювалося) [3];

- низька платоспроможність дрібних сільськогосподарських виробників та сільського населення, у т. ч. порівняно з міським, що скорочує їхню можливість користуватися інформаційно-консуль-

таційними послугами. Наприклад, середній рівень середньодушових еквівалентних доходів у сільській місцевості становив у 2017 р. 3 011,79 грн та у 2018 р. – 3 654,16 грн, тоді як у великих містах відповідно 3 792,20 грн та 4 838,4 грн [4, с. 252]. Також протягом останніх років спостерігається збільшення частки малих сільськогосподарських, лісових та рибних господарств, що отримали економічні збитки: у 2015 р. – 11,8%, у 2016 р. – 12,4%, у 2017 та 2018 рр. – 13,9% від загальної кількості таких підприємств [10];

- низька вартість соціально спрямованих дорадчих послуг, а саме: одноденний семінар (25 осіб-учасників) – 2 000 грн; демонстраційний показ (30 осіб-учасників) – 3 294,24 грн; індивідуальні дорадчі послуги (за 1 год. консультацій) – 25 грн; інформаційні видання: буклети, інформаційні листки, брошури (за один примірник) – 200 грн, що затверджено спільним Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства й Міністерства економіки України від 21.11.2007 № 816/394 та вартість яких із того часу не переглядалася [7], що за нинішніх ринкових умов призводить до їхньої низької окупності та переходу компетенцій від сільськогосподарських дорадчих служб до приватних агроконсалтингових фірм.

Для багатьох дорадчих служб вирішення фінансових питань раніше лежало в площині міжнародних програм технічної допомоги, зі згортанням яких відбулося й скорочення обсягу надання сільськогосподарських інформаційно-консультаційних послуг.

Подальший розвиток сільськогосподарської інформаційно-консультаційної діяльності в Україні значною мірою залежить від уміння використати її сильні сторони та можливості, а також від належної державної підтримки та включення до програм стратегічного розвитку аграрного сектору. Слід зауважити, що в 2018 та 2019 рр. у бюджетній програмі «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» було передбачено по 5 млн грн для часткової компенсації витрат, пов'язаних із наданням дорадчих послуг, з яких у 2018 р. було освоєно 203,5 тис грн [9].

Підвищення ефективності інформаційно-консультаційної діяльності також має ґрунтуватися на таких принципах, як: актуальність (вчасне доведення до користувачів найновішої ринкової та технологічної інформації найзручнішим способом); професійність (працівники інформаційно-консультаційних служб мають добре розбиратися у питаннях, з яких вони консультують, в іншому разі мають залучати профільних науковців та практиків); науковість та доречність (інформаційно-консультаційні послуги повинні базуватися на науково обґрунтованих та перевірених дослідженнях і відповідати потребам клієнтів); комплексність (інформаційно-консультаційна діяльність повинна здійснюватися за допомогою комплексу різноманітних методів, а також надавати комплексі знання на перетині галузей та сфер застосування); моніторинг (систематична оцінка та моніторинг потреб і надання інформаційно-консультаційних послуг дають змогу вчасно виправити недоліки, провадити корегування програм, сприяють кращому плануванню майбутньої діяльності).

Висновки з проведеного дослідження. Останнім часом спостерігається згасання суспільного та державного інтересу до сільськогосподарської інформаційно-консультаційної діяльності, однак вона залишається дієвим інструментом поширення інформації, знань та інновацій серед сільгоспвиробників та сільського населення. Тому для створення сприятливих умов її подальшого розвитку необхідно об'єднати зусилля дорадчих служб, агроконсалтингових фірм, виробників і переробників сільгосппродукції, кооперативів, закладів аграрної освіти та науки (зокрема, що входять до НААНУ), проектів міжнародної технічної допомоги, органів влади, місцевого самоврядування, сільських громад. Розбудова регіональної мережі інформаційно-консультаційних служб, розвиток телекомунікаційних систем, відновлення державного фінансування, корегування механізму ціноут-

ворення на інформаційно-консультаційні послуги та спрощення механізму освоєння бюджетних коштів сприятимуть формуванню дієвої системи інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Mushtaq, S., Reardon-Smith, K., Ostini, J. and others. Can Digital Discussion Support Tools Provide Cost-Effective Options for Agricultural Extension Services? *Information Technologies & International Development*. 2017. Vol. 3. P. 52–68. URL : <http://itidjournal.org/index.php/itid/article/view/1453> (дата звернення: 23.10.2019).
2. Брояка А.А. Концептуальні засади організації ефективного інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства. *Агросвіт*. 2016. № 21. С. 36–42.
3. Бюлетень за матеріалами Звіту про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року / Рахункова палата України. URL : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16741939/Selo_2015.pdf (дата звернення: 23.10.2019).
4. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2019. 379 с.
5. Довгань Л.І., Довгань Ю.В. Роль сільськогосподарського дорадництва у досягненні цілей політики сталого розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 25. С. 92–98.
6. Ключан В.В. Формування та розвиток системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 3. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1002> (дата звернення: 23.10.2019).
7. Максимова С. Розвиток дорадництва аграрної сфери економіки. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19. Ч. 1. С. 67–72.
8. Похиленко Н.М. Ретроспектива парадигм сільськогосподарського дорадництва: варіанти для України. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 113–121.
9. Стан фінансування програм підтримки АПК у 2019 році. *Інформаційно-аналітичний портал АПК України* : вебсайт. URL : <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/stan-finansuvannya-program-pidtrimki-apk-u-2019-roci> (дата звернення: 23.10.2019).
10. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. *Державна служба статистики України* : вебсайт. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/fin_new/fin_new_u/chpr_ek_vsmm_2010_2017_u.xlsx (дата звернення: 23.10.2019).

REFERENCES:

1. Mushtaq S., Reardon-Smith K., Ostini J. and others (2017) Can Digital Discussion Support Tools Provide Cost-Effective Options for Agricultural Extension Ser-

vices? *Information Technologies & International Development*, vol. 3, pp. 52–68. Available at: <http://itidjournal.org/index.php/itid/article/view/1453> (accessed 23 October 2019).

2. Broyaka A. A. (2016) Kontseptualni zasady orh-anizatsii efektyvnoho informatsiino-konsultatsiinoho zabezpechennia silskoho hospodarstva [Conceptual framework of organization an effective information and advisory support of agriculture]. *Agrosvit*, no. 21, pp. 36–42.

3. The Accounting Chamber of Ukraine (2015) *Biu-leten za materialamy Zvitu pro rezultaty audytu vykonan-nia zakhodiv Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku ukraïnskoho sela na period do 2015 roku* [Bulletin on the results of the Report on the results of the audit of the implementation the State Budget Program for the devel-opment of Ukrainian village for the period until 2015]. Available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/doc-ument/16741939/Selo_2015.pdf (accessed 23 October 2019).

4. State Statistics Service of Ukraine (2019) *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2018 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennia umov zhyttia domo-hospodarstv Ukrainy) : statystychnyj zbirnyk* [Expendi-ture and resources of households in Ukraine in 2018 (according to a sample survey of living conditions of households in Ukraine) : Statistical compilation], Kyiv. (in Ukrainian)

5. Dovhan L. I. Dovhan Y. V. (2018) Rol silskoho-spodarskoho doradnytstva u dosiahnenni tsilei polityky staloho rozvytku [The role of agricultural extension for achieving goals of sustainable development policy] *Mar-ket Infrastructure*, vol. 25, pp. 92–98.

6. Klochan V. V. (2012) Formuvannia ta rozvytok systemy informatsiino-konsultatsiinoho zabezpechennia ahrarnoi sfery v Ukraini [Forming and develop-ment of the system informatively consultative providing of agrarian sphere in Ukraine] *Efektivna ekonomika [Effective economy]* (electronic jornal) no. 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1002> (accessed 23 October 2019).

7. Maksymova S. (2014) Rozvytok doradnytstva ahrarnoi sfery ekonomiky [Development advisory services of agriculture]. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie*, vol. 19, no. 1, pp. 67–72.

8. Pokhylenko N. (2018) Retrospektyva paradyhm silskohospodarskoho doradnytstva: varianty dlia Ukrainy [Retrospective of paradigms of agricultural advisory ser-vices: options for Ukraine] *Ekonomika APK [The Econ-omy of Agro-Industrial Complex]*, no. 7, pp. 113–121.

9. Stan finansuvannia prohram pidtrymky APK u 2019 rotsi [Status of funding for agricultural support programs in 2019]. *Information and analytical portal of the agro-industrial complex of Ukraine*. Available at: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/stan-finansuvan-nya-program-pidtrimki-apk-u-2019-roci> (accessed 23 October 2019).

10. State Statistics Service of Ukraine (2018) *Chys-tyi prybutok (zbytok) pidprijemstv za vydamy ekonom-ichnoi diialnosti z rozpodilom na velyki, seredni, mali ta mikropidprijemstva* [Net profit (loss) of enterprises by type of economic activity with division into large, medium, small and micro enterprises]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/fin_new/fin_new_u/chpr_ek_vsmm_2010_2017_u.xlsx (accessed 23 October 2019).